

Икономическата цена на хомофобията в България

Институт за пазарна икономика
Юни 2024 г.

ИПИ
ИНСТИТУТ ЗА ПАЗАРНА ИКОНОМИКА

AMERICA FOR
BULGARIA
FOUNDATION

GLAS

Съдържание

Въведение.....	4
Въведение.....	4
България в измерванията на ЛГБТИ+ правата и дискриминацията.....	5
България в измерванията на ЛГБТИ+ правата и дискриминацията.....	5
Правна и институционална рамка.....	7
Правна и институционална рамка.....	7
Оценки на икономическите измерения.....	10
Оценки на икономическите измерения.....	10
Методология и основни хипотези.....	10
Методология и основни хипотези.....	10
Макроикономически подход през сравнение.....	12
Макроикономически подход през сравнение.....	12
Оценка на ефекта върху производителността на труда и заетостта.....	14
Оценка на ефекта върху производителността на труда и заетостта.....	14
Оценка на ефекта върху туризма.....	17
Оценка на ефекта върху туризма.....	17
Оценка на ефекта върху миграцията и демографските процеси.....	19
Оценка на ефекта върху миграцията и демографските процеси.....	19
Оценка на ефекта върху потенциала за иновации.....	21
Оценка на ефекта върху потенциала за иновации.....	21
Оценка на ефекта върху инвестициите.....	22
Оценка на ефекта върху инвестициите.....	22
Оценка на потенциала за развитие на творчески и бизнес услуги.....	23
Оценка на потенциала за развитие на творчески и бизнес услуги.....	23
Фирмени политики за приемане и включване на ЛГБТИ+ общността.....	26
Фирмени политики за приемане и включване на ЛГБТИ+ общността.....	26
Използвана литература.....	29
Използвана литература.....	29

Този доклад е произведен от ИПИ по поръчка на фондация Глас-България с финансовата подкрепа на Фондация „Америка за България“. Изявленията и мненията, изразени тук, принадлежат единствено на авторите и на фондация Глас-България и не отразяват непременно вижданията на Фондация Америка за България или нейните партньори.

Въведение

Настоящият анализ е опит за количествена оценка на икономическата цена на хомофобията в България. Широк спектър от научни теории в областта на икономиката, социологията, общественото здраве, психологията и други обществени науки подкрепят идеята, че пълните права и приобщаването на ЛГБТИ+¹ хората са свързани с по-високи нива на икономическо развитие и благосъстояние. Естеството и силата на връзката между по-високото ниво на приобщаване, разглеждано в широк смисъл и икономическото развитие варира в различните изследвания. Те могат накратко да се обобщят до няколко подхода и хипотези, които в различна степен са адаптирани с оглед наличните данни и местните специфики и приложени и в аналитичната част проучването по-долу.

Водещо е разбирането, че по-доброто включване на ЛГБТИ+ общността разширява потенциала от човешки капитал на икономиката. Увеличава възможностите за развитие на способностите, уменията и продуктивността чрез по-добър достъп до образование, по-добри здравни резултати, достъп до обучение и др. Обратно, изключването и потискането на участието на ЛГБТИ+ хората води до ограничаване на потенциала за пълноценно използване на човешкия капитал. Приобщаването генерира по-ефективно използване на съществуващия човешки капитал като стопански ресурс чрез нарастване на производителността на труда и структурно подобряване на икономиката.

Аргументът може да се развие и в динамика, което означава и многопосочност на причинно-следствената връзка. Като част от стратегията за развитие държавите биха могли да застъпят политики на равнопоставеност на ЛГБТИ+ хората, за да демонстрират модернизация, приемане и отвореност. Тази посока на развитие на свой ред повишава глобалната привлекателност на страната в сравнителен план чрез повлияване и промяна в стимулите и решенията на чуждестранни инвеститори, посетители, творци и таланти, и много други групи стопански играчи от ЛГБТИ+ общността. Така че развитието и приобщаването се засилват едновременно и двупосочно, създавайки своеобразна благоприятна спирала.

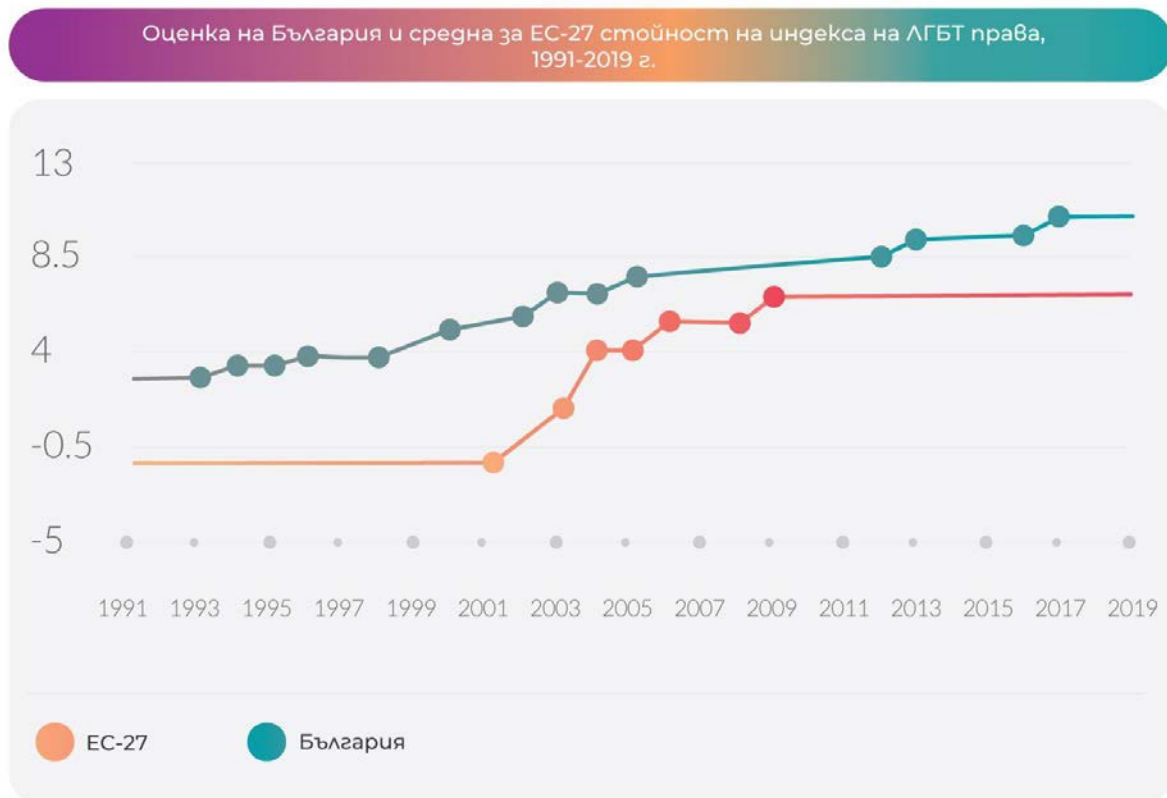
Подходът, основан на способностите, концептуализира развитието като разширяване на свободата на индивидите да правят избор за това какво могат да правят и да бъдат, като това разширяване не зависи от принадлежността на индивидите към определени групи за идентичност. Преките и краткосрочни загуби на потенциален икономически продукт са оценка на само част от действителната щета, която обхваща пропуснатите шансове за увеличаване на доходите, качеството на живот и личен просперитет, разглеждани в дългосрочен план. Дискриминацията в сферата на заетостта и образованието, насилието и тормозът, заклеймяването и отхвърлянето, криминализирането и непризнаването в законодателството в цялост създават липса на свобода, което слага своеобразен лимит/рамки на ЛГБТИ+ хората да правят избор за това какво могат да правят и да бъдат, и оттам – на пълно разгръщане на техния продуктивен потенциал в рамките на целия живот.

¹ В анализа е използвано съкращението ЛГБТИ+, макар в някои от използваните източници и цитираните анализи да се използват други определения.

България в измерванията на ЛГБТИ+ правата и дискриминацията

Сред най-новите измервания на правата на ЛГБТИ+ хората е глобален индекс, представен от Веласко (2023)². Индексът почива на застъпването или липсата на 18 различни политики в законодателството на държавите, които варират от смъртно наказание за хомосексуални актове до узаконяване на еднополовите бракове и осиновяването на деца от ЛГБТИ+ двойки. Тъй като за част от разглежданото законодателство авторът ползва скала от прогресивно, през неутрално до регресивно третиране, индексът може да приема отрицателни стойности, въпреки че с такива са предимно държави от Близкия изток, но и България в началото на прехода.

Графика 1. Оценка на България и средна за ЕС-27 стойност на индекса на ЛГБТИ+ права, 1991-2019 г.

Източник: Веласко (2023)

Подобно на повечето оценки на ЛГБТИ+ правата в законодателството (GILRHO, например), индексът на Веласко установява пълна липса на промяна в първото десетилетие от новата демократична история на България. В периода 2001-2009 известен набор от прогресивни реформи успяват значително да подобрят оценката на страната, но до 2019-та – последната, за която авторът е правил изчисления – класирането остава без промяна. Реформите от началото на хилядолетието успяват да приблизят България до средноевропейските стойности на индекса, но тъй като оценка на ЕС-27 продължава да се подобрява постепенно през последните три

² Пълни данни и визуализация достъпни на <https://ourworldindata.org/grapher/lgbt-rights-index>

десетилетия, ножицата отново се разтваря. Сравнението с останалите европейски страни сочи, че България постига сходна, но по-ниска оценка с тази на повечето източноевропейски страни, сравнима с тази на Полша и Словакия. Очаквано, държавите в Западна Европа, но и някои на изток – добри примери са Словения, Хърватия, Естония – имат значително по-прогресивно законодателство що се отнася до ЛГБТИ+ правата.

По-комплексен поглед, който интегрира както формалните права, така и общественото мнение към ЛГБТИ+ общността прилага Equaldex³, който класира България на 92-ро място от 196 страни, но на едно от последните места в Европа, заедно с Румъния и Литва. Страната се представя относително добре при чисто юридическите права, но включените социологически проучвания сочат негативно обществено мнение към правата на ЛГБТИ+ хората, особено що се отнася до приемането на правата им. Според представените теми мнозинството от българите продължават да не приемат хомосексуалните – над 65% смятат, че хомосексуалността е „неоправдаема“, 60% не приемат ЛГБТИ+ двойки да са родители, 53% смятат ЛГБТИ+ за „неморална и декадентска идеология“. Съпоставката на двата елемента на индекса е показателна, тъй като ясно демонстрира, че формалното премахване на дискриминацията и законодателното гарантиране на права не води непременно до социална промяна и по-голямо приемане на ЛГБТИ+ общността. Възможно обяснение е, че промяната на социалните нагласи често следва измененията в законодателството, но в случая на България тази теза не изглежда особено меродавна, доколкото последните важни законодателни промени са отпреди десетилетие, а няма свидетелство те да са довели до значителни подобрения в приемането на хомосексуалните и спад в хомофобските настроения.

До сходен извод достига подходът, възприет от Rainbow map⁴, който оценява 75 различни индикатора, свързани с ЛГБТИ+ правата и дискриминацията, от равните права през правата на създаване на семейства и разпознаването на престъпленията от омраза. Оценка на страната варира между 20 и 30% през цялото изминало десетилетие, 23% според последните данни за 2024 г. Важно е да отбележим също, че в три от седемте категории на индекса България постига нулев резултат, а единствено оценката на гражданското общество е благоприятна. Подобно на другите разгледани дотук индекси България се представя по-добре единствено от Румъния и Полша в рамките на ЕС, а оценката ѝ е наполовина по-ниска от средната за ЕС-27 стойност.

Индексът на приемането на Williams Institute⁵ се съсредоточава само върху общественото мнение що се отнася до ЛГБТИ+ правата и дискриминацията, но съчетава в един индикатор резултатите от много проучвания. Според анализа приемането на ЛБГТ хората в България достига 4,2 от възможни 10 през периода 2017-2020 г., като сред страните от ЕС с по-ниска оценка е единствено Румъния. Изследването дава оценки за дълъг период от време – от 80-те години на 20-ти век насам, като отчита леко подобрение на приемането на хомосексуалните в България в периода до 2000 г., но също токова лек спад в периода след това. Генерално обаче промените са малки, а отношението към ЛГБТИ+ общността остава по-скоро негативно и с тренд надолу. Страната обаче следва общия негативен тренд в Източна Европа, където, за разлика от Западна Европа, степента на приемане на хомосексуалните се влошава от 2010 г. насам.

Прегледът на международните индекси дава доста консистентна картина на ситуацията в България. Неизменно страната се класира на едно от последните в Европа (или дори на последното място) що се отнася както до правата на ЛГБТИ+, и още в по-голяма степен – по отношение приемането им от страна на обществото. Наблюдаваните тенденции също не са особено окуражителни, тъй като липсват индикатори, които да сочат към съществено

3 Пълен профил на страната в индекса тук: <https://www.equaldex.com/region/bulgaria>

4 <https://rainbowmap.ilga-europe.org/countries/bulgaria/>

5 <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/publications/global-acceptance-index-lgbt/>

подобрене на средата или на общественото мнение през последното десетилетие. Най-подходящото описание на настоящото състояние на правата и приемането на ЛГБТИ+ хората в страната е „застой“, при това застой на много ниско ниво на развитие.

Правна и институционална рамка

Законодателната, изпълнителната и съдебна власт в България не създават необходимите условия за изграждането на благоприятна среда за закрилата на правата на ЛГБТИ+ хората и още по-малко за тяхното развитие и благоденствие.

Макар че през 2023 г. Парламентът прие важни промени в Наказателния кодекс, благодарение на които някои престъпления вече се наказват с по-тежки присъди, когато мотивът за извършването им е свързан със сексуалната ориентация на пострадалия, българското законодателство в голямата си част остава ретроградно по отношение правата на ЛГБТИ+ общността в страната. Все още липсва правна регламентация на личните и семейни отношения на хомосексуални двойки, т.е. държавата все още ги третира неравноправно, като препятства и признаването на фактически еднополов брак и на законно сключен в друга държава брак. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) в делото [Коилова и Бабулкова срещу България](#) установява, че България нарушава Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) именно поради липсата на тази правна уредба. Това означава, че страната ни не осигурява ефективни средства за защита на личния и семеен живот на еднополови двойки, т.е. е налице обезправяване. Това лишава двойката от възможността да се ползва пълноценно от правата и да изпълнява задълженията, от които хетеросексуалните двойки се ползват и изпълняват при уреждане на легалния статус на връзката си – наследяване, издръжка, осиновяване, родителски права, решения за здравния статус на партньора и т.н. Т.е. необходимо е страната ни да въведе форма за легитимиране на личните и семейни отношения по начин, гарантиращ пораждаване на същите правни последици като при брак между хетеросексуалните двойки и съответно признаване на брак, сключен в други държави между хора от един и същи пол.

За съжаление, Конституционният съд (КС) и съдебната власт в България също демонстрират регрес и откровено незачитане на *acquis communautaire* и международноправните норми⁶. Така например всеизвестно стана повлияното от пропагандното говорено решение на КС във връзка с т.нар. Истанбулска конвенция ([Решение 13 по Дело 3/2018 г.](#)), което бе резултат по-скоро на политическа целесъобразност, а не на правно тълкуване. По конюнктурни причини мнозинството, подкрепящо несъответствието на ИК с Българската конституция, посочва в решението, че „[Т]радиционно човешкото общество“ е бинарно и приема, че полът се разбира

б Тук може да се направи сравнение с няколко от по-значимите решения на Върховния съд в САЩ. С тях не просто се отдава дължимото значение на социалното измерение на пола и на сексуалната ориентация, но и изрично се потвърждава, че служители не могат да бъдат дискриминирани заради своята сексуална ориентация и половата идентичност:

[Price Waterhouse v. Hopkins](#) (1989): жена, работеща в Price Waterprice не е повишена, тъй като не „ходи по-женствено, говори по-женствено и [не се] облича по-женствено“. Призната дискриминация;

[Bostock v Clayton County](#) (2020) – едно решение за 3 съединени дела (*Bostock v Clayton County, R.G. & G.R. Harris Funeral Homes Inc. v. Equal Employment Opportunity Commission* и *Altitude Express, Inc. v. Zarda*), според което служители не могат да бъдат дискриминирани въз основа на сексуална ориентация или полова идентичност. Един от жалбоподателите твърди, че след уволнението му поради това, че е гей е загубил „... (П)рехраната си. Загубих медицинската си застраховка и по това време се възстановявах от рак на простатата. Беше опустошително.“;

Основополагащото решение [Obergefell v. Hodges](#) (2015), с което Върховният съд признава на федерално ниво възможността на еднополови двойки да сключват брак. Възможност, която преди решението, е съществувала само в определени щати.

„от конституционния законодател като единство от биологично детерминираното и социално конструираното“. Затова последвалото [Решение 15 по Дело 6/2021](#) г., за съжаление, не беше изненада: “[П]онятието „пол“ според Конституцията следва да се разбира само в неговия биологичен смисъл.” Поканата към няколко религиозни институции (за сметка на само една правозащитна организация) за предоставяне на становища към делото, разглеждащо секуларен въпрос, също беше особено озадачаващо. Фокусът върху „традиционните семейни ценности“, „религия“, „църква“ в аргументацията на КС вместо върху човешките права и човешкото достойнство поражда сериозно недоумение, имайки предвид, че става дума за орган, призван да тълкува Конституцията, в чийто преамбюл са прокламирани „общочовешките ценности: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост“.

Конституируваният като заинтересувана институция по конституционното дело Върховен административен съд (ВАС) „заявява категорично становище, че „понятието „пол“, използвано в българската Конституция, има само и единствено биологичен смисъл и изразява разбирането за човека като мъж и като жена“. Тази ретроградна позиция ВАС следва неотклонно и в [Решение № 2185 от 01.03.2023 г.](#) То разглежда казуса, известен като „бебе Сара“, и остави малолетно дете без български документ за самоличност. По този начин ВАС напълно игнорира [Решение С-490/20](#) на Съда на Европейския съюз, който указа на България да издаде документ за самоличност на дете, родено в семейство от две майки в ЕС, които са посочени в акта за раждане на друга държава членка.

Върховният касационен съд (ВКС) не прави изключение. След дългогодишна противоречива съдебна практика, със свое решение от 20.02.2023 г., ВКС прекрати възможността за юридическа промяна на пола в регистрите за гражданско състояние:

“Обективното материално право, действащо на територията на Република България, не предвижда възможност съдът да допусне в производството по реда на глава III, раздел VIII от Закона за гражданската регистрация промяна на данните относно пола, името и единния граждански номер в актовете за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален.”

Това е мнението на 28 от 49 върховни съдии. Другите 21 са подписали акта с особено мнение, според което решението „трябва да бъде точно в противоположен смисъл. Съдът може да допусне правна промяна на пола на транссексуален човек, като съобрази характерните особености на всеки конкретен случай и наличието на баланс между обществените и личните интереси“.

ВКС постанови горепосоченото решение, въпреки практиката на ЕСПЧ в обратен смисъл по делата „[Я.Т. срещу България](#)“ и „[П.Х. срещу България](#)“, в които Съдът установява нарушение на чл. 8 от ЕКПЧ (право на зачитане на личния и семейния живот) поради отказа на държавата да промени гражданската регистрация поради промяна на пола.

Подобна институционална враждебност поставя трансхората в особено уязвима позиция да търсят, намират и запазват определено работно място и ефективно да участват в икономическия живот на страната. Така например жалбоподателката от „П.Х. срещу България“ публично е заявявала, че въпреки наличието на повече от едно висше образование, започването и упражняването на професия е невъзможно поради разминаването между данните в личната карта и човекът, който се явява на интервю.

Липсващата законодателна инфраструктура, гарантираща зачитането и ефективната защита правата ЛГБТИ+ общността, и агресивната съдебна практика могат да имат вредни социални и икономически ефекти:

- социална фрагментация – дискриминационните практики насърчават социалното разделение и нетолерантност. Когато част от населението е маргинализирана, това

създава среда на изключване и враждебност, отслабвайки социалната тъкан и сплотеността на общностите;

- насилие и престъпления от омраза – агресивната и тенденциозна съдебна практика може допълнително да насърчи проповядващи омраза групи и отделни лица и да доведе до увеличаване на насилието и престъпленията от омраза срещу ЛГБТИ+ хора. Липсата на ефективна закрила още повече виктимизира ЛГБТИ+ общността, създавайки страх, безпокойство и несигурност;
- намалена производителност – дискриминацията и враждебната работна среда оказват негативно влияние върху производителността на ЛГБТИ+ служителите. Когато хората не могат да работят ефективно или са изправени пред постоянен стрес и страх от дискриминация, способността им да работят и да допринасят за икономиката е значително затруднена;
- загуба на талант – компаниите и държавите, които не предоставят приобщаваща и подкрепяща среда, рискуват да загубят талантливи ЛГБТИ+ хора. Те може да изберат да се преместят в по-дружелюбна среда, което води до brain drain и загуба на иновации и умения;
- намалени потребителски разходи – ЛГБТИ+ хората, които се чувстват несигурни или нежелани, е по-малко вероятно да участват пълноценно в икономиката. Това може да доведе до намалени потребителски разходи и икономическа активност, особено в отрасли, които се възползват от дискреционни разходи като пътувания, развлечения и търговия на дребно;
- скъпи съдебни битки и необходимост от увеличени социални услуги в подкрепа на маргинализирани общности. Това отклонява публичните ресурси от други важни области като образование и здравеопазване;
- международна репутация – държави, които се смятат за враждебни към правата на ЛГБТИ+, могат да понесат щети върху международната си репутация. Това може да засегне чуждестранните инвестиции, туризма и международните отношения, тъй като бизнесите и отделните хора често предпочитат сигурни дестинации, където правата на човека са защитени и всички хора са приобщени;
- иновации и креативност – приобщаващите общества, приемащи разнообразието, са склонни да бъдат по-иновативни и креативни. Когато хора от различен произход, включително ЛГБТИ+ лица, могат да допринесат със своите гледни точки и идеи без страх от дискриминация, това насърчава среда на иновации, което е от полза за обществото като цяло.

Враждебната към ЛГБТИ+ общността среда е не само нарушение на основните човешки права, но и вреди на социалното сближаване и икономическия просперитет. Осигуряването на равенство и защита за всички индивиди, независимо от сексуалната ориентация или полова идентичност, е от съществено значение за дългосрочното стопанско развитие и увеличаването на благосъстоянието.

Оценки на икономическите измерения

Методология и основни хипотези

Сред по-често прилаганите подходи към оценката на ефекта на хомофобията са макро моделите. Баджет и колеги (2019) създават индекс на юридическото признание на хомосексуалната ориентация въз основа на съществуващото законодателство, от законността на хомосексуалните актове до тази на еднополовите бракове. На тази основа авторите оценяват степента на хомофобия в законодателството на 200 страни и я сравняват с икономическото развитие на отделните държави, измерено чрез БВП на човек от населението. Индексът е в скала от 0 до 8, като всяка една единица е свързана с повишение на БВП на човек от населението с малко над 2 хиляди щатски долара. Важно е да отбележим също, че резултатите са валидни както в цялата извадка, така и сред отделните региони – с други думи, обяснението не е само във въздействието на силно развитите, богати и толерантни държави. Налице е ясна, положителна връзка между правата на хомосексуалните и икономическото развитие. До сходен извод достигат и Жу и Смиелиаускас (2021), разглеждайки въздействието на въвеждането на еднополови бракове в различните американски щати върху икономическото им развитие, и в частност върху капитализацията на публичните компании в тях. Те установяват, че разширяването на защитата на правата на хомосексуалните се асоциират с по-добри резултати на пазарите в щатите, където това се случва по-рано. Макро моделите обаче не обясняват в детайл факторите, които обуславят тази връзка – липса на насилие срещу хомосексуални, дискриминация при достъпа до пазара на труда и на работното място или в рамките на образователната система, равенство във физическото и психичното здраве водят до по-пълноценна употреба на човешкия капитал на хомосексуалните и до по-висока производителност на труда им.

Конкретно върху въздействието на дискриминацията на работното място се спират Шан и колеги (2017). Те сравняват отношението на отделни фирми в САЩ към ЛГБТИ+ работници, клиенти и инвеститори като обща мярка за дискриминация, както с индивидуалната производителност на труда във фирмите, така и с пазарната стойност на акциите им. Тестването на тези две хипотези установява, че фирмите с ниски нива на дискриминация имат по-висока производителност и се представят по-добре на пазара. Алтернативен поглед към влиянието на толерантността към ЛГБТИ+ върху човешкия капитал предоставя Бу (2021), който разглежда въздействието върху потенциала за иновации, измерен през индекса на икономическа сложност (Идалго и Хаусман, 2009). Резултатите от изследването сочат силна ковариативност между иновативността на националните икономики и степента на признаване на правата на ЛГБТИ+ хората, ползвана и в цитираното по-горе изследване на Баджет и колеги. Това от своя страна означава, че страните, които правят реформи в посока на по-широкото застъпване на равенството на хората с различна сексуална ориентация в законодателството повишават и потенциала си за разработване на иновативни продукти и услуги.

От значение е и инвестиционното поведение. До и колеги (2022) разглеждат въздействието на възприемането на про-ЛГБТИ+ политики от фирмите върху способността им да привличат нови инвеститори, като установяват значителна позитивна връзка – компаниите, които подкрепят и наемат ЛГБТИ+ хора се ползват с по-високо доверие и съответно набират повече капитал.

Сред ключовите фактори за развитието на пазарните икономики е предприемаческата дейност. Връзката между създаването на нови фирми и антидискриминационното законодателство в различни американски щати разглеждат Конти и колеги (2018). Те установяват негативно взаимоотношение с общата предприемаческа дейност, което обясняват най-вече с по-лесния достъп на хомосексуалните до работни места в съществуващи фирми, но положителна връзка със създаването на стартапи и бизнеси с висок потенциал за растеж. Кавалканти и Ферейра (2022) от своя страна се съсредоточават върху подобренията на правата на ЛГБТИ+ хората в

Бразилия и откриват значително влияние върху развитието на предприемаческата и стартъп средата в страната.

По-добрата среда за ЛГБТИ+ носи със себе си и потенциал за увеличение на туризма. Този извод е подкрепен от анализа на Рам и колеги (2019), основан на индивидуални интервюта. Те извеждат като основен мотив безопасността на туристите в дестинациите, които са си създали имидж на отворени и толерантни към ЛГБТИ+ общността. От голямо значение е и отношението на местните хора, заети в индустрията на хотелите и ресторантите към хората с различна сексуална ориентация.

Въз основа на представеното тук кратко обобщение на съвременните изследователски тенденции в литературата за връзката между хомофобията и икономическото развитие можем да определим няколко насоки на анализ на ситуацията и потенциала в България, изразени чрез следните хипотези:

- Подобренията в ЛГБТИ+ правата и намалението на хомофобията се асоциират с по-висок икономически растеж и по-високи нива на икономическо развитие.
- Подобренията в ЛГБТИ+ правата и намалението на хомофобията водят до по-голяма производителност на труда и по-добра реализация на човешкия капитал.
- Подобренията в ЛГБТИ+ правата и намалението на хомофобията повишават потенциала за иновации.
- Подобренията в ЛГБТИ+ правата и намалението на хомофобията водят до повишение на потенциала за инвестиции.
- Подобренията в ЛГБТИ+ правата и намалението на хомофобията са предпоставка за ръст на туристическия сектор.

Анализът и тестването на хипотезите предполага отговор на няколко групи изследователски въпроси, потвърждаващи изводите и даващи количествена оценка, включително (но не само):

- Колко е голяма разликата в производителността на труда общо за икономиката, при допускане, че определен дял от работната сила, съставен от ЛГБТИ+ хора, не достига пълния си потенциал;
- Какъв е ефектът, измерен в по-ниска обща производителност на човешкия капитал, от това, че хомофобията води до по-ранно напускане на образование, водещо до по-ниска образователна степен или неоптимално избрана професия и образование на определен брой лица от ЛГБТИ+ общността; има ли допълнителен негативен ефект поради неактивност на пазара на труда;
- Какъв е ефектът от непроизведена добавена стойност поради напускане на страната за учене или работа на определен брой лица от ЛГБТИ+ общността - част от потенциалната работна сила;
- Колко голям е мащабът на недостигнатия туристически потенциал, свързан с пропуснати възможности за привличане на туристи, включително бизнес събития, на хора от ЛГБТИ+ общността;
- Колко повече стойност може да създава българската икономика, ако благодарение на увеличаване на приемането и отвореността се разшири дейността и ролята на глобално насочени креативни и високоспециализирани услуги

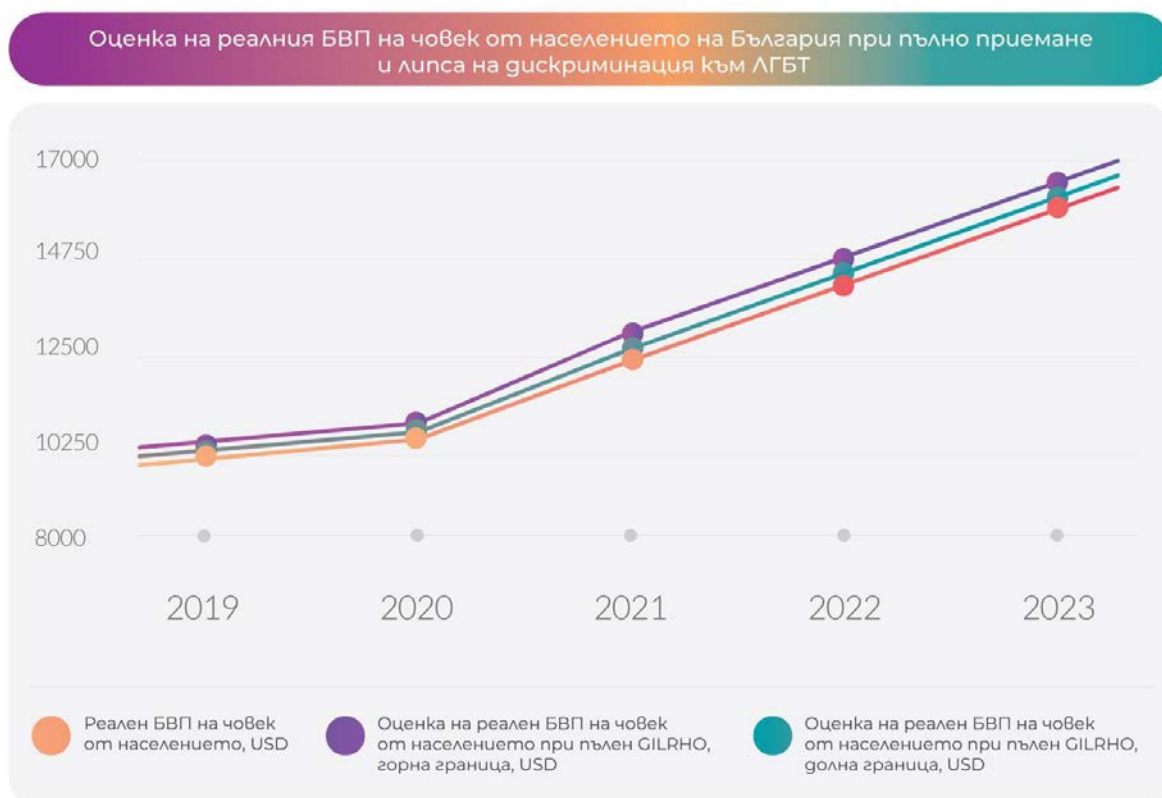
... и други подобни въпроси, илюстриращи взаимовръзки между нивото на отвореност и толерантност и промяна в личния избор, поведението и продуктивността на по-малка или по-голяма част от стопанските агенти.

Макроикономически подход през сравнение

Тази част от анализа извежда съвкупния ефект на дискриминацията към ЛГБТИ+ хората върху brutния вътрешен продукт на страната. Подходът към оценката на ефекта се основава на изводите на Баджет и колеги (2019) и сравнява настоящата макроикономическа траектория на страната с потенциална (хипотетична) траектория на развитие, в която напълно отсъства дискриминация и са гарантирани пълен набор права и приемане на ЛГБТИ+ общността. Важно е да отбележим, че описаните тук макро ефекти трудно могат да бъдат отдадени единствено на признаването и липсата на дискриминация само на хомосексуалната общност, а по-скоро на обща среда на по-голяма толерантност към всички дискриминирани днес групи.

Тъй като анализът на Баджет и колеги дава отделни ефекти за групите страни, в настоящата оценка на България ползваме изчислението за Европейския съюз. За да оценим различните сценарии ползваме както изведения коефициент като горна граница, така и долната граница на доверителния интервал като долна граница на потенциалния БВП в условия на пълно равенство на ЛГБТИ+. Стойностите на БВП на човек от населението са от базата данни на Международния валутен фонд, за да са съвместими с оценките на ефекта от международното сравнение. Изчислението допуска, че за целия период България е имал пълна стойност на GILRHO индекса, вместо настоящото 4. Това на практика представлява оценка на потенциала за по-висока стойност на произведения брутен вътрешен продукт в „идеална“ – т.е. най-благоприятна – възможна среда за приемане, дефинирана от моментното максимално достижение в индекса.

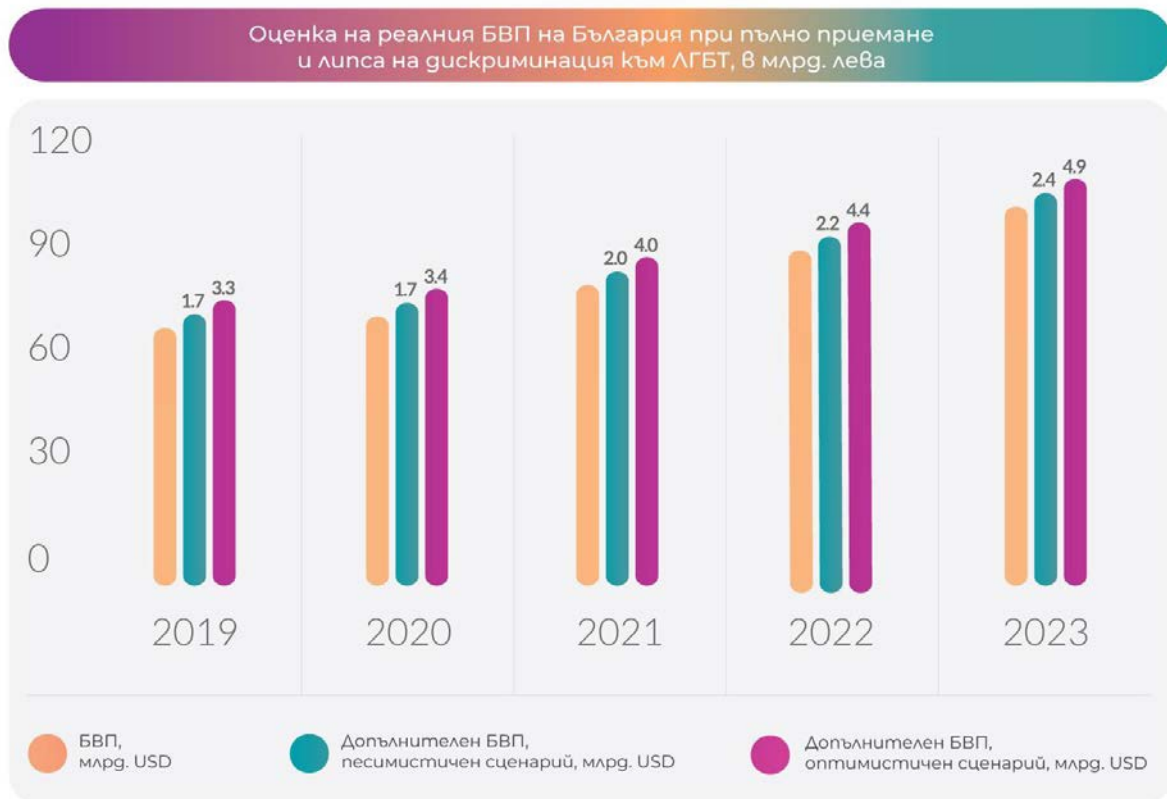
Графика 2. Оценка на реалния БВП на човек от населението на България при пълно приемане и липса на дискриминация към ЛГБТИ+

Източник: МВФ, GILRHO, изчисления на ИПИ на база на Баджет и колеги (2019 г.)

Приложеният тук подход сочи малко под 5 % по-висок БВП на човек от населението на България при използване на средния за ЕС-27 коефициент и малко под 2,5% при ползването на долната граница на доверителния интервал. В реално изражение за 2023 г. това би означавало, че вместо 15,9 хил. щатски долара на човек от населението, колкото е оценката на МВФ за БВП на страната за 2023 година, той би бил 16,2 хиляди долара в „песимистичния“ и 16,6 хиляди щатски долара в „оптимистичния“ сценарий.

Графика 3. Оценка на реалния БВП на България при пълно приемане и липса на дискриминация към ЛГБТИ+, в млрд. лева

Източник: МВФ, GILRHO, изчисления на ИПИ на база на Бюджет и колеги (2019 г.)

Ако приложим същия подход към брутният вътрешен продукт на страната, общият ефект към 2023 г. е от порядъка на 4,9 милиарда долара допълнителен БВП през 2023 г. в оптимистичния сценарий и малко под 2,4 милиарда лева в консервативния. Важно е да отбележим също, че ефектът е кумулативен – колкото по-рано в динамиката на изчислението е елиминирана дискриминацията и неравното третиране, толкова по-рано България би получила така оценените икономически предимства. При това положение дори и темповете на икономически растеж да бяха същите, то размерът на брутният вътрешен продукт би бил по-голям за всяка една година след реформите. Това от своя страна означава, че забавянето и липсата на развитие що се отнася до правата на ЛГБТИ+ хората в България носи със себе си пропуснати ползи с всяка една следваща година, в която подобренията се отлагат.

Оценка на ефекта върху производителността на труда и заетостта

Прякото въздействие на хомофобията и дискриминацията върху производителността на труда ЛГБТИ+ общността се изразява в редица неблагоприятни въздействия, най-вече по линия на влошеното психическо здраве и механизмите със справяне с травматичните преживявания. Последица от тях е намалена работоспособност и повече пропуснати работни дни, което в крайна сметка води до по-ниска работоспособност на ЛГБТИ+ хората в сравнение със ситуация, в която отсъства дискриминация и хомофобия. От значение е и самата заетост, тъй като наличието на дискриминация при наемане носи със себе си по-ниска заетост, или заетост в която не могат да разгърнат пълния си потенциал за ЛГБТИ+ хората – т.нар. „разминаване“ на умения и действителна работна позиция.

За да оценим ефекта върху производителността и заетостта, необходимо е първо да знаем какъв е размерът на работната сила, съставен от ЛГБТИ+ хора. Доколкото в България няма представително проучване, което да установи общия им брой сме принудени да работим с допускания въз основа на прегледа на други европейски държави⁷. Заради липсата на конкретно знание, и при тази оценка работим с обхват, между консервативно допускане, според което 5% от работната сила спада в ЛГБТИ+ групата и по-свободно, според което делът им достига 10%.

Графика 4. ЛГБТИ+ и хетеросексуални лица в работната сила и в заетостта при 5% допускане, брой души 2011-2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

При допускането за 5% ЛГБТИ+, общият им брой в работната сила приближава 189 хиляди души, на фона на 226 хиляди десетилетие по-рано; ако пък допуснем 10% от населението, то размерът на ЛГБТИ+ работната сила набъбва до 377 хиляди души, в сравнение с 452 хиляди души през 2011 г. Що се отнася до заетостта, броят на работещите ЛГБТИ+ хора варира между 147 и 293

⁷ Например тук: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-06/LGBT%20Pride%202021%20Global%20Survey%20Report_3.pdf

хиляди души при двете допускания, а за разлика от работната сила, предишните максимуми са постигнати през 2019 г., в унисон с пика на заетостта преди пандемията.

Последното издание на EU-LGBTI Survey⁸ ни дава отправна точка за оценката на влиянието на дискриминацията на работното място, и оттам върху производителността на труда. Според него, в България 29% от работещите ЛГБТИ+ хора са дискриминирани на работа заради сексуалната си ориентация. Предвид горното, това означава, че обект на такава дискриминация са между приблизително 50 и 100 хиляди работници в българската икономика през 2023 г.

Конкретното измерение на загубата на производителност основаваме на анализа на Гарнеро и колеги (2014). Въпреки изследването изолира различни по размер ефекти в зависимост от отрасла и типа фирма, за опростяване приемаме средно намаление на производителността на ЛГБТИ+ работниците с 20% под потенциала им.

Графика 5. Производителност на труда при липса на дискриминация на работното място, 2019-2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

При така заложените параметри, елиминирането на дискриминацията на работното място има осезаеми последствия върху производителността на труда. Производителността на самите ЛГБТИ+ работници се увеличава до 52,3 хиляди лева на един зает, подобрение с почти 10 хиляди лева добавена стойност годишно на един нает. Това, разбира се, е средностатистическата стойност, като ръстът при ЛГБТИ+ работниците в дейности с висока добавена стойност би бил значително по-голям. През 2023 г. добавената стойност средно на един зает в българската икономика е била 43,6 хиляди лева, което означава, че при допускане за дял на ЛГБТИ+

⁸ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf

работници от 5% премахването на дискриминацията и съответно – повишаването на продуктивността на тази част от работната сила – може да увеличи средната производителност на труда до близо 44 хиляди лева средно на нает, а при допускане за дял от 10% - до 44,4 хиляди лева.

От не по-малко значение е самият достъп до заетост и дискриминацията при достъпа до работни места. Според последното допитване на EU-LGBTI Survey България има един от най-значителните дялове на хора с различна сексуална ориентация, които са били дискриминирани при търсене на нова работа в ЕС – 17%. Допускайки, че известен дял от тях са успели да намерят работа въпреки дискриминацията, можем да оценим загубената заетост на 15% от цялата ЛГБТИ+ работна сила.

Графика 6. Брой заети и коефициент на заетост за населението (действителни) и оценка при липса на дискриминация при наемането, 2019-2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

При тези допускания премахването на дискриминацията в процеса на наемане на работници би увеличила заетостта на населението в активна възраст между 28 и 57 хиляди души през 2023 г. – ръст, особено релевантен на фона на задълбочаващия се недостиг на работници с оглед неблагоприятните общи демографски тенденции. В относително изражение, това би означавало повишение на коефициента на заетост на 20-64 годишните с 0,7-1,4 процентни пункта, до над 79%. Това повишение идва по линия на свиване на дела на неактивните.

Видимо борбата с трудовата дискриминация към ЛГБТ хората има потенциал да облекчи част от съществуващите проблеми на българския пазар на труда, както и да създаде възможности за заетост на понастоящем неактивни хора. Повишенията на производителността на труда на ЛГБТИ+ работниците от своя страна биха донесли със себе си и ръст в заплатите, който се превежда и в подобрения в стандарта на живот. Предвид особеностите на образователната и професионалната структура на ЛГБТИ+ общността е възможно заложените тук параметри да подценяват реалните подобрения

Оценка на ефекта върху туризма

Оценки сочат⁹, че ЛГБТИ+ туристите съставляват 12% от общия туристически поток в Европа, по-ясно изразено в по-младите възрастови групи. Според анализа на LGBT Capital¹⁰ приходите на водещите европейски туристически дестинации като Гърция, Италия и Португалия варират между 0,5 и 2 милиарда щатски долара през 2022 г., а във Франция дори надхвърлят 3,5 милиарда долара. Същевременно ЛГБТ туристите са с чувствително по-високи доходи от среднотатистическите, което им позволява да харчат повече когато почиват. От основно значение за избора на тази група туристи обаче е възприятието за сигурност на ЛГБТИ+ хората и гостоприемството конкретно към тях (както демонстрират, измежду други, Рам и колеги (2019)). Това от своя страна означава, че за разширяване на ЛГБТИ+-насочения туризъм е от ключово значение страната да има имидж на безопасна и приемаща хора от тази общност.

Възприятието на България като безопасна и приемаща туристи с различна сексуална ориентация дестинация се оценява чрез Spartacus Gay Travel Index¹¹, като според последното издание за 2024 г. страната е поставена на 93-то място в света от общо 210 държави, като със същата оценка са държави като Унгария, Молдова, Грузия и Армения. Според авторите на индекса сред факторите, които тласкат България надолу са религиозните анти-гей настроения, враждебността на местните хора, наличието на анти-гей законодателство, както и липсата на маркетинг насочен специфично към тази общност. Доколкото България е на последните места в Европа според тази оценка, видимо има значително поле за подобрене в имиджа и привлекателността на страната.

Графика 7. Потенциални приходи от туризъм и брой туристи при благоприятно спрямо ЛГБТИ+ общността позициониране на България, 2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

9 <https://elta-diversity.org/insights-gay-travel-europe/>

10 [https://www.lgbt-capital.com/docs/Estimated_LGBT-GDP_Tourism_\(table\)_-2023.pdf](https://www.lgbt-capital.com/docs/Estimated_LGBT-GDP_Tourism_(table)_-2023.pdf)

11 <https://spartacus.gayguide.travel/gaytravelindex.pdf>

Анализът на LGBT Capital дава и оценка на ЛГБТИ+ туризма като дял от БВП на разглежданите страни, като той варира в диапазона 0,1-0,3%. Доколкото България е с дял на общия туризъм в БВП по-близък до този на страните в долната граница на диапазона, вземаме тях за отправна точка. Чисто увеличение на общите приходи на туристическия бранш с 0,1% от БВП би означавало повишение на общите приходи на секторите, създаващи в цялост туристическата услуга¹² с 4,4% към 2023 г. Оценяваме потенциалните ефекти само за една година, тъй като предишните са силно повлияни от пандемията от ковид-19.

При така направените допускания, към 2023 г. приходите от туризъм в България биха могли да са с приблизително 184 милиона лева повече от реализираното през годината. Повечето от тези потенциални приходи са от международен туризъм, тъй като чужденците, въпреки че са по-малко като брой от българските туристи харчат значително повече в страната. Що се отнася до конкретния брой туристи, активното позициониране сред ЛГБТИ+ общността като приемаща и толерантна дестинация би донесло на България ръст с 380 хиляди туристи, сред тях 160 хиляди чужденци и 220 хиляди българи, които при други условия биха предпочели почивка в страната пред други по-приятелски настроени към ЛГБТИ+ хората държави.

¹² С необходимото допускане, че общите приходи на туристическия бранш са приблизително два пъти над тези от нощувки, както личи от Сателитните снимки на туризма на Евростат, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-reports/w/ks-ft-22-011>

Оценка на ефекта върху миграцията и демографските процеси

Дискриминацията към ЛГБТИ+ общността е една от основните причини за емиграция сред тази група от населението. Посоката най-често е към по-прогресивни държави където тя отсъства, но и реализацията и развитието на хомосексуалните не среща пречки (Мол, 2021). Основна част от тази емиграция е насочена към Северна и Западна Европа и Северна Америка. От гледна точка на България – държава, която доскоро имаше негативен миграционен баланс и бързо свиващо се и застаряващо население – премахването на дискриминацията и по-широкото приемане на ЛГБТИ+ хората следва да се разглежда и като начин за забавяне на негативните демографски процеси и увеличение на трудоспособното население.

Влиянието на дискриминацията върху миграционните процеси е двупосочно – по-ниска дискриминация и по-добро приемане и интеграция на ЛГБТИ+ общността означават не само по-малко напускащи страната в търсене на по-прогресивно общество, в което да живеят, но и биха направил България по-привлекателна за имигранти от други страни, където третирането на хомосексуалните е по-лошо. По тази причина оценяваме потенциалния ефект както върху напусналите страната, така и върху мигриращите у нас. Доколкото няма причини да смятаме, че профилът на имигрантите от България се различава значително от общото ѝ население, особено що се отнася до хората в трудоспособна възраст¹³, както при анализа на въздействието върху пазара на труда допускаме обхват между 5-10% ЛГБТИ+ в цялата имиграция.

Графика 8. Имиграция, емиграция и механичен прираст при липса на дискриминация и пълно приемане на ЛГБТИ+ хората, 2019-2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

Оценката илюстрира, че промени в законодателното третиране и общественото отношение, отвореността и степен на приемане на ЛГБТИ+ хората може значително да промени миграционните тенденции. При заселилите се в страната промяната е от порядъка на 2-3 хиляди

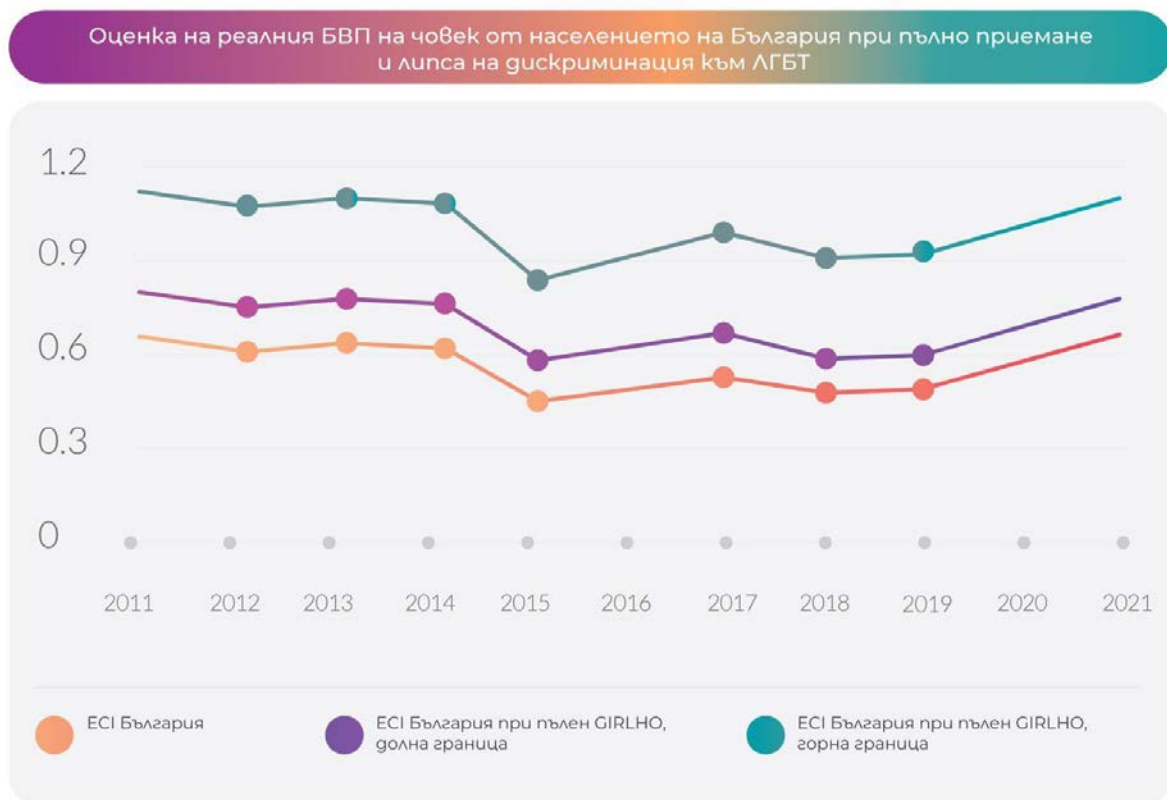
¹³ Повече по въпроса в анализа на имиграцията от България на Световната банка от 2021 г., достъпен тук: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/914401640249485571/pdf/Migration-in-Bulgaria-Current-Challenges-and-Opportunities.pdf>

души повече годишно при допускане за 5% ЛГБТИ+ население и 5-6 хиляди души годишно при 10% допускане. Сходна разлика има и при изселилите се от България. Прави впечатление, че и в двата сценария миграционният баланс на страната е положителен още преди ковид-пандемията, което означава, че подобрения в статута на ЛБГТ общността са имали потенциал да превърнат страната в нетен реципиент на население още към средата на миналото десетилетие. Това от своя страна носи допълнителни възможности за експанзия на пазара на труда – при това с добре образовани хора, немалка част от които завършили висше образование в западни висши училища.

Оценка на ефекта върху потенциала за иновации

Равноправното и лишено от дискриминация общество се ползва с повишен потенциал за иновации, движен от равния достъп на всички социални групи до пазара, но и до образование и финансиране. При оценката на възможностите за повишение на потенциала за иновации на България чрез по-широкото включване на ЛГБТИ+ хората следваме подхода на Vu (2022). Вместо разходите за развойна дейност или патентите, като измерител на иновационния потенциал той възприема Индекса на икономическа сложност (Economic complexity index, ECI¹⁴), който оценява както натрупването на знание в отделните държави, така и реалната му употреба в икономиките им. Vu установява силна зависимост между описания по-горе GIRLHO индекс и ECI, въз основа на която изграждаме и представения тук сценарий за подобрене на капацитета за иновации на България.

Графика 9. Оценка на Индекса на икономическа сложност на България при пълно приемане и липса на дискриминация към ЛГБТИ+

Източник: *harvard.edu*, GIRLHO, Vu (2022), изчисления на ИПИ

Прави впечатление, че стойността на ECI за България остава без значителна промяна през последното десетилетие, и далеч от лидерите, при които стойността на индекса достига стойност над 2. Ако приложим пълния коефициент, предложен от Vu (2022) това би означавало почти удвояване на иновационния капацитет на България (и тук, както и при оценките на БВП с уговорката, че отделянето конкретно на дискриминацията конкретно и само към ЛГБТИ+ от е много трудно). В този смисъл долната граница на оценката, която посочва подобряване на

14 Пълни данни тук: <https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>

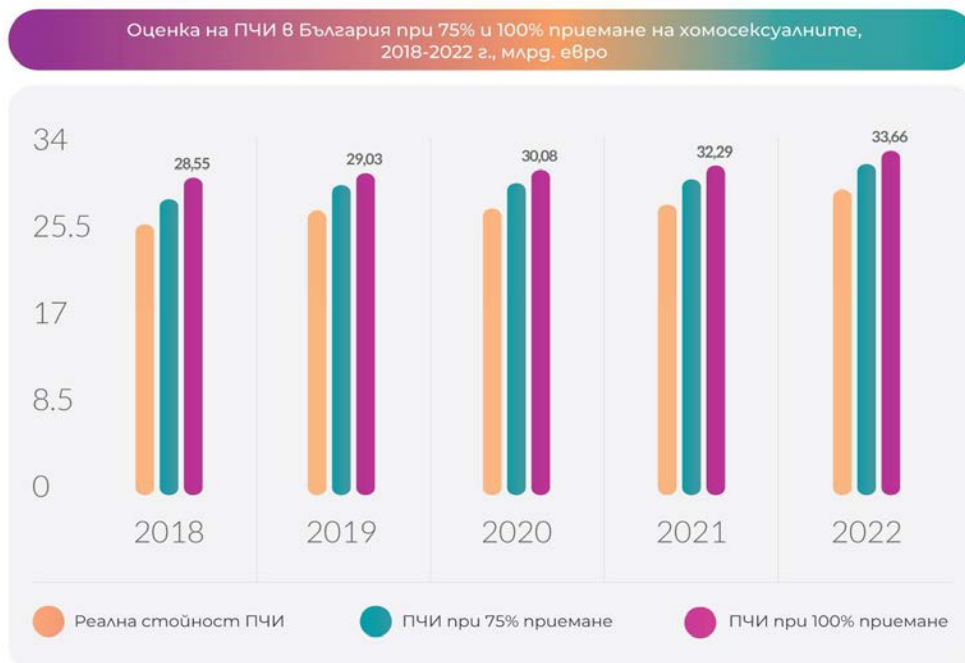
потенциала за иновации с 0,15 пункта изглежда по-реалистична. Трябва да се има предвид, че промяната описва всички аспекти на по-пълното включване на ЛГБТИ+ хората в бизнеса и науката – в образованието, в създаването на нови бизнеси и продукти.

Оценка на ефекта върху инвестициите

Защитата на правата на ЛГБТИ+ хората и приемането им в общността влияят по няколко начина на инвестиционна среда.

От една страна, за все повече фирми законодателно регулираните права и липсата на дискриминация към хомосексуалните са сред ключовите условия за правене на бизнес и инвестиции в дадена страна (Браун, 2017). Така например, толерантната и отворена към ЛГБТИ+ общността икономика може да се позиционира като инвестиционна дестинация за бизнеси, за които ЛГБТИ+ е целева група или пък в които работят значителен дял хора от общността. Пряката връзка между приемането на ЛГБТИ+ и инвестициите – в това число инвестиционният рейтинг на държавите – е демонстрирана ясно от Ноланд (2005), чиито подход следваме тук. Предложената методология обвързва размера на чуждестранните инвестиции с приемането на хомосексуалните на национално ниво, измерено от Pew Research Centre, като според последното издание за 2020 г. в България то е 32%¹⁵. За да измерим потенциалния ефект отново разглеждаме два сценария – по-реалистичен, в който приемането достига 75%, близко до стойностите на повечето западноевропейски държави, и пълно приемане, при което 100% от населението е изцяло отворено и възприемащо ЛГБТИ+ хората.

Графика 10. Оценка на ПЧИ в България при 75% и 100% приемане на хомосексуалните, 2018-2022 г., млрд. евро

Източник: НСИ, Pew Research Centre, Ноланд (2005), изчисления на ИПИ

¹⁵ <https://www.pewresearch.org/global/2020/06/25/global-divide-on-homosexuality-persists/>

Използвайки тези допускания можем да оценим потенциала за увеличение на преките чуждестранни инвестиции с натрупване от порядъка на 9-15%, или с 2,5-4,3 милиарда евро повече от реално отчетените по данни до 2022 г. Както останалите представени тук оценки, и тази трябва се разчита не толкова като индивидуален ефект, колкото като следствие от взаимодействието на системни подобрения във всички аспекти на икономическия и обществения живот.

Оценка на потенциала за развитие на творчески и бизнес услуги

Световният икономически растеж през последните поне три десетилетия е неразривно свързан с отварянето и глобализацията. От своя страна, освен нарасналата търговия със стоки, ключова роля, особено за страните с по-високи доходи, има международното предлагане на услуги. За последните 30 години търговията с услуги увеличава дела си в глобалния БВП от около 7% до близо 14%. Освен традиционните услуги като туризъм, финансови дейности и транспорт, все по-значимо място имат услугите в областта на информационните технологии, технологичните изследвания и иновации, разнообразните професионални и бизнес услуги, както и т.нар. творчески дейности.

България не остава настрана от този процес. По данни за 2022 г., износът на услуги, свързани със създадени продукти на интелектуална собственост достига 292 млн. евро, културни и развлекателни услуги – над 75 млн. евро, а общо в категорията други бизнес услуги – над 2,1 млрд. евро (или общо около 2.7% от БВП на България). Сред тези групи са включени разнообразни дейности от производството на филми и друго аудио-визуално съдържание, през специализирани технически услуги като счетоводни или архитектурни, до управленски консултации и дейности на централни офиси. За целите на анализа не разглеждаме дейността по създаване на софтуер (компютърното програмиране) и свързаните аутсорсинг услуги. В тези дейности през 2022 г. са заети около 100 хил. души. При по-ограничена - дефиниция на „творчески услуги“ – най-вече създаване на аудио-визуално и ТВ съдържание, производство на филми, реклама, дизайн – обхватът е около 24 хил. заети, а в услуги по управление, консултации и дейност на централни офиси - още около 16,6 хиляди специалисти.

Характерното за тези услуги е, че дават шанс за развитие на таланти и хора с образование, генерират между 1,2 и 2,5 пъти по-висока добавена стойност на един зает от средната за икономиката и имат значителен потенциален растеж заради экспортната си насоченост. Развитието на такъв тип услуги, включително и ролята им в износа на дадена страна, са и компонент от т.нар. „икономическа сложност“, разгледана по-горе, и същевременно представляват част от потенциала за допълнителни (местни и чуждестранни) инвестиции, също описан през макро поглед в предишна глава на анализа.

Въпреки динамичното развитие на този тип стопански дейности в последните години, и особено след присъединяването на България в ЕС, те остават със по-слаба роля в икономиката в сравнителен план. Ако общо разглежданата група услуги осигуряват заетост на около 4,5%, за ЕС средният дял е 5,9%, а в цели 14 страни в Европа (в и извън ЕС) делът на тези услуги в общата заетост в икономиката е над 7%. Ако наложим тези структурни показатели върху мястото на всяка от страните в индекса Equaldex, 13 от 15 водещи страни имат резултат над 66 точки (изключенията са Унгария и Словакия). Ако изключим най-големите икономики (Германия, Франция, Испания и Италия), които по структурни причини са по-затворени и съответно в по-малка степен са зависими от износ, откриваме значима връзка между резултатите в индекса Equaldex и делът на заетите в този тип услуги в икономиката – всеки 10 пункта по-висока

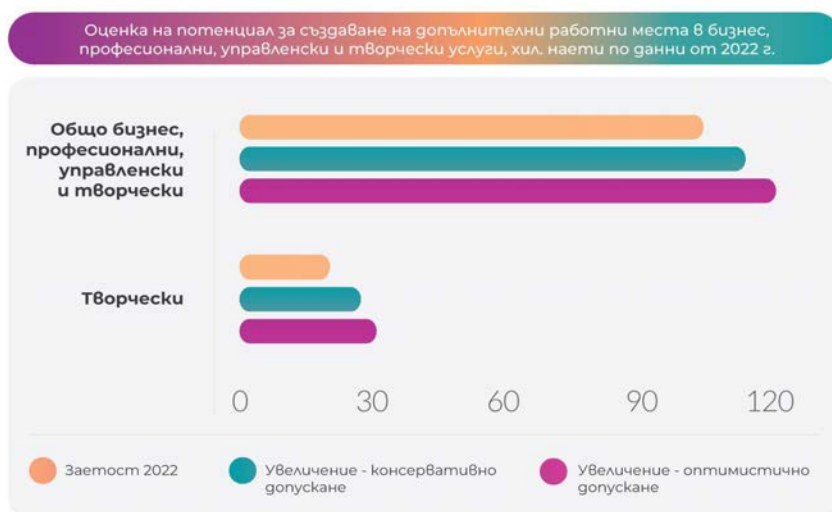
стойност на индекса са свързани с 0,7 процентни пункта повече заетост в творчески, професионални и бизнес услуги.

Тези наблюдения позволяват да се направи хипотеза, че по-високото ниво на толерантност, защита на правата и приемане на ЛГБТИ+ общността е фактор при развитието и инвестициите в глобално насочени творчески и професионални услуги. В практическо измерение това дава основание да очакваме, че в средносрочен план подобряването на позиционирането на България може да доведе до разширяването на производството на кино, реклама, музикално съдържание, специализирани дизайн и проектантски дейности, както и разполагане на територията на България на т.нар. „централни офиси“ – управленски центрове, които концентрират мениджмънт на мултинационални корпорации за целия регион в ЦИЕ, Европа или глобално.

За консервативно допускане приемаме, че България може да заеме място около средното за региона на ЦИЕ, а за оптимистично – че ще постигне резултат в индекса, сравним с водещите 10 страни в Европа. При хипотеза за връзка между толерантността и развитието, която дава условно 1/3 принос на подобряването на резултата в страната и привличане и развитие на този тип услуги, може да оценим потенциала за разширяване на заетостта с между 7 хил. и 21 хил. общо, или между 1,7 хил. и 4,2 хил. в по-тясно дефинирания обхват на „творчески услуги“.

Отчитайки по-високата средна добавена стойност, която един зает в този тип услуги създава, „преливането“ на работещи към тези дейности (предполагаме, че голямата част от допълнителната заетост ще отнеме хора от други индустрии с по-ниска производителност) би означавало между 140 и 350 млн. лева по-висока добавена стойност в икономиката, използвайки данни за средната производителност в икономиката за 2023 г. При допускане, че почти изцяло тези услуги ще бъдат насочени към глобалния пазар, можем да очакваме увеличение на износа в тези категории творчески, бизнес и професионални услуги в рамките между 250 и 600 млн. евро годишно.

Графика 11. Оценка на потенциал за създаване на допълнителни работни места в бизнес, професионални, управленски и творчески услуги, хил. наети по данни от 2022 г.

Графика 12. Оценка на потенциала за увеличаване на износа на услуги, свързани с продукти на интелектуалната собственост, културни и развлекателни дейности и специализирани консултантски и управленски услуги, в млн. евро, по данни от 2022 г.

Източник: Евростат, www.intracen.org

Фирмени политики за приемане и включване на ЛГБТИ+ общността

От изключителна важност за недопускането на дискриминация на база на сексуалната ориентация и приемането и включването на ЛГБТИ+ общността са политиките на компаниите, опериращи в българската икономика. Равнопоставеността на работно място позволява отключване на потенциала и кариерно развитие на служителите и носи и чисто икономически ползи за компаниите и обществото. Прегледът на дейността на множество компании в България показва различна степен на приемане и прилагане на специални политики по отношение на различната сексуална ориентация.

Наблюдението позволява да се направят някои по-важни изводи във връзка с приемането и прилагането на политики за включване на ЛГБТИ+ общността:

- Големите компании по-често приемат и прилагат политики за включване на ЛГБТИ+ общността. Това е обяснимо и предвид повечето възможности и капацитет за прилагане на екологично, социално и отговорно управление. Освен това в компаниите с много на брой служители добрата работна атмосфера, привличането на нови служители и задържането на наетите е от особена важност.
- Частните компании отделят по-голям ресурс (финансов и времеви) за корпоративна социална отговорност и странични от основната им дейност начинания. В държавните компании като цяло няма такива политики и дейности. Тук попадат и големи публични институции като Българските държавни железници, Български пощи, болници.
- Повечето компании, в които има специални политики и дейности са международни компании, които привнасят добри практики в страната.
- В повече от половината компании социалното включване е ограничено до равнопоставеност и равно третиране на жените и мъжете.

По-подробен преглед на възприетите и прилаганите политики в Топ 100 компании с най-висок брой заети в България дава по-пълна представа за включването на ЛГБТИ+ общността и възможностите на хората с различна сексуална ориентация.

Стоте компании са с по над 1200 заети, което общо е близо 250 хиляди души (над 10% от наетите в страната).

В точно 70 компании от Топ 100 най-големи работодатели в България няма информация за някаква подкрепа на ЛГБТИ+ общността, като обикновено липсват и данни за провеждане на екологично, социално и отговорно управление.

В останалите 30 компании има информация за политики по отношение на ЛГБТИ+ общността. Тя позволява разграничаването на няколко степени на подкрепяне на хората (в частност служителите) с различна сексуална ориентация.

Активна подкрепа

Девет от компаниите активно подкрепят ЛГБТИ+ общността чрез конкретни дейности. Трябва да се отбележи, че тези политики се привнасят в страната предимно от големи международни компании, в които са възприети. Дейностите са изключително разнообразни като най-често включват провеждане на обучения и консултации за борба с дискриминацията спрямо сексуалната ориентация, участия в ЛГБТИ+ паради, честване на специални дни, полагане на усилия за повишаване на информираността и знанията на служителите и обществото за принципите на равно третиране и многообразие, насърчаване на разпространението на добри практики. Някои компании активно провеждат застъпническа дейност за подкрепа, включително за промени в нормативни актове. Интересни дейности са и осигуряването на възможност (място, време и ресурс) за социални събирания и игри, провеждане на регулярни дискусии, библиотеки и др., както и насърчаване на включването в различни благотворителни каузи и обществено значими събития. Конкретен пример за това е, че служителите на една компания се включват активно в подпомагането на ЛГБТИ+ бежанци за осигуряване на спешно настаняване, подкрепа за психичното здраве и достъп до ресурси и обучение. Друга компания прави и разпространява специален филм против тормоза, чрез който реални хора (в т.ч. знаменитости) споделят лични си истории в подкрепа на ЛГБТИ+ младежи, които страдат от дискриминация. Някои от компаниите поставят и изискване да работят само с такива, в които определен дял от служителите са определени групи от обществено. Така например, една компания изисква от адвокатските кантори, с които работи да гарантират, че най-малко 30% от таксуваните часове се извършват от служители от уязвими групи, включително такива от ЛГБТИ+ общността.

Изрична подкрепа

Десет от 100-те компании пък изрично се обявяват против дискриминацията спрямо сексуалната ориентация на хората (по-специално служителите си). Тези политики се съдържат най-често във вътрешно-фирмени кодекси, специални клаузи и доклади за социална отговорност. Обикновено приемането на ЛГБТИ+ общността е част от забрани за дискриминация на базата на различни фактори като раса, пол, религия, политически пристрастия, произход, бременност или родителски статус, недъзи, възраст, здравен статут. В някои случаи изрично са изброени голям брой аспекти на приемането и включването на служителите с индивидуалните им полова идентичност и/или изразяване и трансполов статус, бисексуалност, интерсексуалност, асексуалност.

Принципна подкрепа

В други 11 от 100-те компании има само принципна подкрепа за ЛГБТИ+ общността, без сексуалната ориентация да е спомената изрично. Това най-често става чрез етичните кодекси и правила на компаниите, фирмени политики за корпоративна социална отговорност, доклади за екологично, социално и отговорно управление. В текстовете се залага равно третиране на всички служители и нетолериране на дискриминация, цитират се различни международни документи, свързани с правата на човека (например Европейската конвенция за права на човека и основните свободи, Хартата за основните права на Европейския съюз, Всеобщата декларация за правата на човека и др.). Въпреки че в конкретика се говори по-скоро за равно третиране на жените и мъжете, приемането и оповестяването на подобно вътрешно-фирмени политики е

първа стъпка за изграждане на по-сигурна и по-добра среда на работното място и създава позитивно отношение към многообразието.

Фирмени политики за недопускане на дискриминация по отношение на сексуалната ориентация

Фирмени политики за недопускане на дискриминация по отношение на сексуалната ориентация

Използвана литература

- Badgett, M. L., Waaldijk, K., & van der Meulen Rodgers, Y. (2019). The relationship between LGBT inclusion and economic development: Macro-level evidence. *World Development*, 120, 1-14.
- Brown, D. P. (2017). LGBT Rights are Human Rights: Conditioning Foreign Direct Investments on Domestic Policy Reform. *Cornell Int'l LJ*, 50, 611.
- Cavalcanti, A. L., & Ferreira, J. J. (2022). The entrepreneurial orientation of LGBT Brazilian start-ups: Context and antecedents. *Strategic Change*, 31(4), 415-425.
- Conti, R., Kacperczyk, A. J., & Valentini, G. (2018). Discrimination and entrepreneurship: Evidence from LGBT rights laws. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2018, No. 1, p. 11266). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Do, H. X., Nguyen, L., Nguyen, N. H., & Nguyen, Q. M. (2022). LGBT policy, investor trading behavior, and return comovement. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 196, 457-483.
- Garnero, A., Kampelmann, S., & Rycx, F. (2014). The heterogeneous effects of workforce diversity on productivity, wages, and profits. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 53(3), 430-477.
- Mole, R. (2021). *Queer migration and asylum in Europe*. UCL Press.
- Noland, M. (2005). Popular attitudes, globalization and risk. *International Finance*, 8(2), 199-229.
- Ram, Y., Kama, A., Mizrachi, I., & Hall, C. M. (2019). The benefits of an LGBT-inclusive tourist destination. *Journal of destination marketing & management*, 14, 100374.
- Shan, L., Fu, S., & Zheng, L. (2017). Corporate sexual equality and firm performance. *Strategic Management Journal*, 38(9), 1812-1826.
- Velasco, K. (2023). Transnational backlash and the deinstitutionalization of liberal norms: LGBT+ rights in a contested world. *American Journal of Sociology*, 128(5), 1381-1429.
- Vu, T. V. (2021). Does LGBT inclusion promote national innovative capacity?. Available at SSRN 3523553.
- Vu, T. V. (2022). Linking LGBT inclusion and national innovative capacity. *Social Indicators Research*, 159(1), 191-214.
- Zhu, J. Y., & Smieliauskas, W. (2021). Evidence on the economic consequences of marriage equality and LGBT human rights. *Journal of business ethics*, 1-14.